

Bölcskei Andrea, A kelta vallásosság helynévi nyomai a Brit-szigeteken. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9 (2013): 169–184. ISSN 1417-958X, ISSN 1789-0128 <http://ht.unideb.hu/9/13bolcskeiandrea.pdf>

Bölcskei Andrea

A kelta vallásosság helynévi nyomai a Brit-szigeteken

1. Kelták a Brit-szigeteken és a szigeti kelta nyelvterület

A közép-európai eredetű kelta kultúra egyes elemei a brit vaskor idején, az i. e. 8. és az i. sz. 1. század között kerültek át a kontinensről a Brit-szigetekre, elsősorban a kereskedelmi kapcsolatoknak köszönhetően.¹ Kisebb kelta eredetű népcsoportok át is költöztek a szigetcsoportra, s ott, keveredve a helyi lakossággal, a törzsi szerveződés kereteit megtartva független, egymással versengő kisebb-nagyobb királyságokat hoztak létre. A kelták új fémmezmunkálási eljárásait a helybeliek gyorsan elsajátították: bár a bronz használata továbbra is fennmaradt, a fegyverek, használati eszközök jellemzően a bronznál jóval erősebb, nagy mennyiségben elérhető fémből, vasból készültek; a korszak arany ékszereinek díszítőmotívumai pedig a La Tène-kultúra hasonló tárgyainak egymásba kapaszkodó, csavart vonalaival mutatnak rokonságot.² A társadalom elitjét képező katonai arisztokrácia és a papság képviselőinek sírjaiból számos ilyen fémtárgy került elő.

A közrendűek a gazdasági élet alapját képező földművelésből éltek, amelyet fejlett eszközeiknek (pl. vaspapucsos faeke) köszönhetően igen hatékonyan folytattak. A sikeres mezőgazdaság jelentős népszaporulathoz vezetett, melynek eredményeként a szigetcsoport, története során először, adottságaihoz mértén teljesen benépesült. A lakosság számának növekedésével, a megélhetést biztosító földterület birtoklásával összefüggésben gyakorivá váltak a fegyveres

¹ Egyes tudósok az ún. „Beaker people” (‘a harang alakú edények népe’) által az i. e. 2. évezredben a Brit-sziget déli részén létrehozott kultúra bizonyos elemeiben is kelta hatást vélnek felfedezni. A korábbi elképzelést, miszerint a kelták a szigetcsoportra tömegesen vándoroltak be, a modern régészeti és genetikai kutatások nem igazolták. Valószínűsíthető azonban például a belga törzsi arisztokrácia egy részének megtelepedése a Brit-sziget déli–délkeleti részén az i. e. 1. század során (DILLON–CHADWICK 2000: 4–5, 23).

² Ezek a kifinomult motívumok a kőből faragott kelta nagykereszttek, illetve az ír és skót kéziratos könyvek díszítésében is visszaköszönnek a középkorban (ROSS 2004: 49, 170–80).

összetűzések. A korszakban létrehozott, a Brit-sziget déli tájait uraló, dombra épített erődök (földvárak), valamint a kizárólag csak az egykori piktek földjén megtalálható kerek őrtornyok az életmódnak megfelelően részben védelmi, részben pedig rituális, illetve a földművelés megszervezésével kapcsolatos (pl. termények begyűjtése, szétosztása, cseréje; a felesleg tárolása) funkciókat láttak el (DILLON–CHADWICK 2000: 1–17; DAVIS 2002: 217–8, 220; ROSS 2004: 44–55).

A Brit-szigeten élő kelta és keltizált lakosságból alakult ki a brit kelta népcsoport, az Ír-sziget hasonló eredetű népessége pedig goidel (gael) kelta lakossággá formálódott. Az utóbbi népcsoport egy, az őskeltához közelebb álló, ún. q-kelta nyelvváltozatot beszélt,³ ebből alakult ki a mai ír nyelv, valamint e változat leszármazottja – az írek őseinek a Man-szigetre és a mai Skócia délnyugati vidékére való kora középkori kirajzása révén – a manx és a skót gael nyelv is. A kelta nyelvek földrajzi tekintetben központi csoportjában érvényesülő hangváltozás a brit kelta nyelvváltozatot ún. p-kelta nyelvvé tette. Az 5–8. század során, amikor az angolszászok a mai Anglia jó részét elfoglalták, a brit kelta lakosság a sziget tengeröblök által elválasztott nyugati nyúlványaira, félszigeteire szorult vissza, ahol nyelvük területi változatai, a lakosság érintkezésének hiányában, önálló nyelvekké (cornwalli, walesi és a mára kihalt cumbriai) alakultak (DILLON–CHADWICK 2000: 18–42; FODOR 2004: 109–15, 220; ROSS 2004: 56–68, BRITAIN 2007: 185–99).⁴

2. A kelta ősvallás helynévi nyomai a Brit-szigeteken

³ Q-kelta nyelvváltozatot beszéltek még az Ibériai-félszigeten élő keltibérek is (FODOR 2004: 110). Az ír mitológiában (vö. pl. a 11. században keletkezett „Lebor Gabála Érenn” című gyűjtemény történeteit) található ugyan utalás a két népcsoport szorosabb genetikai kapcsolatára, ám a rokon vonások, a régészet megállapítása szerint, inkább kulturális kölcsönzésekkel magyarázhatók (ROSS 2004: 52).

⁴ A nyelvi keveredés, egyfajta nyelvi kontinuum fennállása jellemző jelenség volt az 5. századig, mivel a Brit- és az Ír-sziget kelta lakosságának kisebb csoportjai az egyes szigeteken belül (vö. a Forth folyó torkolatától délre elterülő Manaw Gododdinból Wales északi részébe költöző Cunedda vezér és népe) és a két sziget között is (az írek ősei Wales északi és déli partvidékén, valamint Cornwallban is hoztak létre településeket, de az Ír-szigeten is voltak brit kelta kolóniák) rendszeresen költözködtek. A cornwalli nyelvvel rokon a breton, amely a Cornwallból és Devonból a kora középkorban a mai Bretagne területére átköltöző brit kelta lakosság nyelvéből alakult ki. A mai Skócia területén élő piktek, akik a 9. századra lényegében beolvadtak a skót gaelek közé, eredendően egy, a brit keltával rokon nyelvet beszéltek (DILLON–CHADWICK 2000: 5–6, 38–42; ROSS 2004: 59, 84–94; BRITAIN 2007: 188).

Az i. e. 3. században már igen nagy területen élő, az Ír-szigettől Anatóliáig terjeszkedő kelták politikailag önálló birodalmat nem hoztak létre, a népcsoportot a nyelv, a kultúra és a vallás egységessége tartotta össze. A különféle, így a Brit-szigeteken beszélt kelta nyelvváltozatokból eredő helynevek egy csoportja éppen a kelta ősvallás egyes tanainak köszönheti létrejöttét.

2.1. A kelta ősvallás főbb jellemzői

A kelta ősvallás számos elemében az őstörténet földműveseinek természetimádó vallási elképzelései éltek tovább: a legfontosabb témakörök a kelta mitológiában a termékenység, a természeti jelenségek okainak keresése és a halál voltak. Bár a kelták számos istenük között hierarchikus viszonyokat kevésbé feltételeztek, a fenti gondolatkörökkel összefüggésben voltak jelentősebbnek hitt, általánosan tisztelt isteneik. Fontos istenség lehetett Lug, a fény, ezen keresztül a termékenység (egyik) istene (aki egyébként a katonákat, a bárdokat és a varázslókat is védelmezte).⁵

Az ír mitológiában, amely irodalmi formába öltöztetve, római hatástól mentesen jól megőrizte az egykori kelta ősvallás főbb sajátosságait, a termékenységgel összefüggésben különös jelentőséggel bírt Ernmas, a föld istennője. Lánya, Mórrígan – a háború egyik istennője testvérei, Macha és Badb mellett – Anann néven a halál megszemélyesítőjeként is megjelent a mítikus történetekben. A legjelentősebb ír istennő Brigit (brit kelta megfelelője Brigantia 'a magasságos'), az emelkedett fizikai állapot (pl. a magasba csapó lángok, a hegyvidék), a magasztos gondolatok és tettek (pl. a bölcsesség, a mesterségbeli tudás, a gyógyítási képessége, a katonai ügyesség) istennője volt.

Belenusnak (hitvese Belisama, l. lent), a nap kelta istenének Cornwallban volt erős kultusza. Ogmios (az ír mitológiában megfelelője Ogma), az újonnan elhunytak lelkének túlvilágra kísérője, az ékesszólás istene volt. A kelták körében bizonyos állatoknak, így például a bikának (l. pl. a kőtáblába vésett burgheadi bikaábrázolások), a lónak (vö. *Epona*, a lovakat védelmező gall istennő kultuszának továbbélése Rhiannon, a walesi mitológia egyik nőalakja

⁵ Lug istent a gall-római feliratok Mercurius-szal azonosították. Egyes felfogások Lug megtestesítőiként értelmezik Esus, Teutatis és Taranis kelta isteneket. Lucanus, a római költő beszámolója szerint a kelták a három istenségnek különböző módon kivitelezett emberáldozatokat mutattak be: „Teutates számára dézsába fojtanak egy embert; Esus számára az áldozatot egy fára akasztják és kivéreztetik; Taranisnak [...] pedig az embereket egy fabábu belsejébe zárva elégetik” (ELIADE 2006: 386). Az emberáldozatok, a kereszténység terjedésével, az 5. századra egyre ritkábbak lettek (Ross 2004: 103).

tiszteletében) is határozott kultusza alakult ki. A kelták királyaiknak a katonai és közigazgatási szerepen túl szakrális funkciót is tulajdonítottak: úgy tekintettek rájuk, mint akik a természet erői és a nép között közvetítő szerepet töltenek be. Ennek a megközelítésnek Írországból királyszentelési rítus formájában még a 12. században is megvolt a nyoma a koronázási szertartásokon (DILLON–CHADWICK 2000: 13–5, 140–3; ELIADE 2006: 382–8; ROSS 2004: 95–100, 108).

E vallási világkép természetközelségével összefüggésben a kelták területük egyes tereptárgyait (pl. a folyókat, hegyeket, erdőket, mezőket) erősen tisztelt helyi istenségekként, illetve azok lakóhelyeként fogták fel. A kutatók közel 400 kisebb-nagyobb kelta istenség nevét azonosították régészeti leletek, feliratok, helynevek segítségével Európában és a Brit-szigeteken: többségük neve egy-egy esetben bukkan fel, s még a gyakrabban előkerülő nevek is többnyire bizonyos területekhez kötődnek. A kelta istenek, bár az idők során egyre több emberi tulajdonságuk domborodott ki a mitológiai történetekben, annak köszönhetően, hogy eredendően természeti jelenségekkel és erőkkel hozták kapcsolatba őket, mindvégig megőriztek valamennyit személytelen jellegükből (DILLON–CHADWICK 2000: 13, 146; ROSS 2004: 106–7).

A kelta ősvallás tanait a druidák közvetítették a nép felé. A druidák, akik rendszerint az előkelő családok sarjai közül kerültek ki, papok, bírák (közösségi szemléletű törvényeket⁶ hirdettek: a törzs, a rokonság felelősséggel bírt a hozzá tartozó egyén cselekedeteiért), tudósok (kiválóan értettek egyes természettudományokhoz és a filozófiához), tanítók és varázslók voltak egy személyben: jóslataik, egyes ómenként értelmezett természeti jelenségekhez fűzött magyarázataik, tekintélyük révén valójában jelentős befolyással bírtak a nép jövőjét meghatározó politikai döntésekre. Az egyes kelta királyságok között szabadon mozoghattak, ezért gyakran láttak el nagyköveti feladatokat is.

A druidák a lélekúdvándorlás tanát hirdették: egyes kutatók ezzel magyarázzák a kelta harcosok rettenthetetlen bátorságát, illetve a fagyöngy kultikus tiszteletét, amely élő növényként e felfogásban úgy viszonyul a fához, mint ahogy a lélek a testhez. Az írás rituális tilalma miatt a druidák ismeretei (több) évtizedes tanulási folyamat eredményeként a szóbeliségen keresztül, sokszor versekben hagyományozódtak egyik generációról a másikra, ami egyrészt az emlékezet nagy becsben tartásához, másrészt a vallási konzervativizmus felerősödéséhez vezetett. A druidák vallási szertartásaikat leggyakrabban szentnek tekintett tölgyfaligetekben, illetve folyók torkolata mellett végezték

⁶ DILLON és CHADWICK véleménye szerint, a közös indoeurópai gyökerekkel magyarázhatóan, az ősi ír és hindu törvények rendszere több ponton határozott szemléleti hasonlóságot mutat, a druidák társadalmi szerepét pedig a brahmanokéhoz látja hasonlónak a szerzőpáros (2000: 10–2).

(DILLON–CHADWICK 2000: 10–6, 138–9; ELIADE 2006: 389–91; ROSS 2004: 100–6).

2.2. A kelta ősvallás isteneinek emléke a Brit-szigetek helyneveiben

A kelta ősvallás egyes isteneinek, alakjainak nevével a fentiekben elmondottaknak megfelelően főként víz-, gyakran ezekből keletkezett település-, valamint területnevekben találkozhatunk.

2.2.1. Víznevek

A kelta ősvallás különös tisztelettel fordult a források, folyók, tavak, mocsarak irányába: a kelták, mondaviláguk tanúsága szerint, úgy vélték, hogy a vizek – közbülső, elhatároló helyet foglalva el az élők és a holtak birodalma, az e világ és a másvilág között –, mágikus lények, természetfeletti erők lakóhelyéül szolgálnak. A Brit-szigeteken és Európában nem egyszer kerültek elő a vizekből a korai kelta időkből származó kardok, sisakok, pajzsok, amelyek egyes vélemények szerint fogadalmi felajánlásokként kerülhettek oda (MATTHEWS 1972: 16; DILLON–CHADWICK 2000: 137; ROSS 2004: 106; HUNT 2008).⁷

Néhány brit kelta eredetű folyónév, amely általánosságban utal a víz „szent” voltára, jól mutatja, hogy a vízfolyások maguk is pogány imádat tárgyai lehettek, pl. *Brent* ’szent folyó’, *Dee* ’az istennő’ (walesi nevén: *Afon Dyfrdwy* ’a szent folyó’) (DEPN.: 63, 141; CDEPN.: 83, 182; REANEY 1960: 77–9; CAMERON 1969: 39; MATTHEWS 1972: 16–7).⁸

⁷ Ennek a hagyománynak a mondabeli lenyomatát találjuk meg Excalibur, Artúr király mágikus erejű kardja történetében: a kardot az egyik legendaváltozat szerint a Tó Hölgye adja át a királynak, és némi vonakodás után neki hajítja vissza a vízbe Sir Bedivere, a Kerekasztal egyik lovagja Artúr halálakor (MATTHEWS 1972: 16; HUNT 2008). Más elképzelések szerint a kelták a hadizsákmányként megszerzett fegyvereket őrizték a vizekben (ROSS 2004: 47, 66).

⁸ A *Brent* folyónév egyes vélemények szerint talán összefüggésbe hozható Brigantia nevével is, aki a költők, az orvosok és a kovácsok oltalmazója, utóbbiakon keresztül a tűz istennője is volt (MATTHEWS 1972: 16; ELIADE 2006: 386). PERCY H. REANEY (1960: 79) megemlíti, hogy a Wales és Anglia határának egy részét képező Dee folyó neve a walesi költészetben *Aerfen*, s ez megegyezik a háború helyi kelta istennőjének a nevével. Idézi továbbá Giraldus Cambrensis, 12–13. századi krónikaíró megállapítását, mely szerint a folyó előre jelzi a walesi–angol háborúk kimenetelét azzal, hogy melyik oldalon mossa el a partot. VICTOR WATTS (CDEPN.: 182) szerint ez utóbbi lehetett a folyó eredeti neve, amelyet a mindennapi használatra túl tekintélyesnek tartottak, és

Más esetekben a víznévben a folyó kelta istenének a nevével találkozunk, pl. *Lea* 'Lug isten folyója' (esetleg 'ragyogó, fényes folyó'; az istenség neve 'fény[esség]' jelentésű); a mai *Ribble* folyó torkolatának nevét a rómaiak *Belisama*-ként jegyezték fel, amely a bölcsesség és a kézművesség kelta istennőjének neve is, akit a rómaiak Minervával azonosítottak; az ismeretlen eredetű nevet viselő *Severn* folyó istennője a brit kelta mitológiában *Sabrina*, a folyót, népetimológia eredményeként, a rómaiak e néven ismerték (DEPN.: 291; CDEPN.: 364–5, 537–8; REANEY 1960: 79; MATTHEWS 1972: 16–7).⁹

Az ír mitológia magyarázata szerint Boann istennő alkotta a *Boyne* folyót, amely róla kapta nevét; ugyanígy a *Shannon* folyó is a vízfolyás kelta istennőjének, Sionannak köszönheti nevét. A két folyó közösnek vélt eredetét a tudás forrásának tartották (DBPN.: 413; MATTHEWS 1972: 141, 145; G&G 2006: 49–50). A kelták a gyógyvizek kedvező hatását is valamely helyi istennőnek tulajdonították, akinek tiszteletét később aztán a rómaiak is átvették, pl. a derbyshire-i Buxton közelében lévő, két forrásból táplálkozó gyógyvíz az *Aquae Arnemetiae* 'Arnemetia vizei' (Arnemetia 'aki a szent ligetben lakik', a hely kelta istennője lehetett) nevet kapta a rómaiaktól (HUNT 2008).

2.2.2. Településnevek

A mai Colchester egykori brit kelta neve, a *Camulodunon* (latin *Camulodunum*) 'Camulos erődtímenye' településnév a háború kelta istenének nevét őrzi (DEPN.: 116; CDEPN.: 113; REANEY 1960: 79; CAMERON 1969: 36; MATTHEWS 1972: 7).¹⁰ A mai Carlisle latinizált brit kelta megnevezése, a *Luguvalium* névforma egy magyarázat szerint a fent már említett Lug isten tiszteletével hozható összefüggésbe, jelentése: 'Lug erődtímenye' (DEPN.: 88; REANEY 1960: 79; MATTHEWS 1972: 7; CAMERON 1969: 35).¹¹ A római

ezért idővel az istenségre kevésbé pontos utalást tartalmazó *Dee* formával váltottak fel a névhasználók.

⁹ Az áradó Severn folyó istene Nodens volt, akit a gyógyítással, a tengerrel és a vadászattal hoztak összefüggésbe, s akinek a folyó torkolatánál beteg zarándokok befogadására is szolgáló szentélye állt (DILLON–CHADWICK 2000: 140).

¹⁰ MATTHEWS (1972: 11–2) az Artúr-mondakör 12. századi francia változatában Artúr székhelyeként felbukkanó *Camelot* vár nevét is összefüggésbe hozhatónak véli Camulos isten nevével (függetlenül attól, hogy a helyet magát valószínűleg a képzelet szülte).

¹¹ Felmerült a helységnévnek a **Luguvalos* 'erős, mint Lug isten' személynévből való eredeztetése is (DEPN.: 88; CDEPN.: 386; REANEY 1960: 79). Bede megjegyzi, hogy a település 8. századi brit kelta neve *Luel* volt, amely elé az őswalesi **cair* 'vár(os)' névrész került a helyi nyelvhasználatban. A *Cair Luel* névforma a normann

időszakban a mai Bath-t, természetes gyógyforrása miatt, *Aquae Sulis* 'Sulis vizei' néven ismerték az orvoslás, a varázslás és a bosszú helyi kelta istennője után, akit a rómaiak a megfelelőnek vélt saját istennőjükkel összeolvasztva *Sulis Minerva*-ként tiszteltek, és akinek a városban templomot is emeltek (CDEPN.: 16; MATTHEWS 1972: 7, 25; HUNT 2008). A folyótorkolatok kultikus jelentőségének emlékét őrizheti a számos *Aber*- 'torkolat, összefolyás' kezdetű településnév az egykori piktek földjén: az *Aberfeldy* 'Peallaidh összefolyása' helysége név például egy állítólagos kobold nevét foglalja magában, aki egy helyi legenda szerint gyakran látogatott el ide (DBPN.: 2; ROSS 2004: 107).

CONSTANCE M. MATTHEWS (1972: 6) a brit kelta mitológia alakjait sejtí a történetileg ismeretlen vonatkozású személynevek mögött is: ha *London* neve, mint ezt EKWALL (DEPN.: 303) és követői vélik, a *Londinos* 'a bátor' brit kelta személynévre megy vissza – mondja MATTHEWS –, az nem feltétlenül egy törzsi vezért, hanem inkább valamiféle helyi kelta istenséget jelölhetett, s ezért nem maradtak fenn hiteles történeti adatok ilyen nevű személyről; ugyanígy a máshonnan ismeretlen *Eburos* (a mai Yorkot jelölő brit kelta *Ebórákon* ~ latin *Eburacum* névforma vonatkozásában említik, amelyet ugyanakkor egy brit kelta 'tisza' jelentésű szóval is összevetnek; l. lent) is talán a tiszafákban gazdag terület helyi istensége lehetett a kelta néphit szerint.

2.2.3. Területnevek

A legenda Manannán mac Lir, az ír mitológia tengeristene nevével hozza összefüggésbe az (*Isle of*) *Man* (Man-sziget) névformát, melynek tényleges eredete vitatott. Valószínű azonban, hogy a sziget neve összetartozik az (*Ynys*) *Môn* névalakkal, amely egy másik sziget, Anglesey walesi neve (Anglesey egyébiránt a druidák kedvelt helye volt az 1. századig, amikor is a rómaiak feldúlták; vö. ROSS 2004: 104). Talán összefügg e névformákkal az 5–6. századi brit Gododdin királyság területének egy részét, a Forth folyó torkolatának keskeny déli partját jelölő *Manaw* (*Gododdin*) helynév is, amely a folyótól északra a *Clackmannan* 'Manau köve', délre pedig a *Slamannan* 'Mannan mocsara' településnevekben őrződött meg (DBPN.: 315–6, 13, 115, 423; MATTHEWS 1972: 135, 138).¹²

hivatalnokok írásgyakorlata során vált *Carlisle*-vé (REANEY 1960: 79; MATTHEWS 1972: 7–8).

¹² A brit kelta *Manaw* ~ *Manau* formák a gael kelta *Manann* alak megfelelői. Manau köve, egy jégkorszakbeli sziklából készített, kereszténység előtti emlékmű, ma is látható Clackmannanban (DBPN.: 115).

MATTHEWS (1972: 145) bizonyos skót gael helynevek magyarázatát arra alapozza, hogy az írek mondavilágukat¹³ is magukkal vitték, amikor egyes csoportjaik átvándoroltak a Brit-szigetre: Írország mondai alapokon nyugvó költői megjelölése jelentkezik például az *Atholl* (< gael kelta *ath Fótla*, tkp. 'új Írország') skót-felföldi területnévben (DBPN.: 61, *Blair Atholl* a.).¹⁴

2.3. A druidák kedvelt helyei és elnevezésük

A kelta papok, a druidák titokzatos szertartásaikat szívesen végezték hatalmas, öreg fákból álló erdőségekben. MATTHEWS (1972: 158) ezért felveti annak lehetőségét, hogy a feltűnően sok tiszafa és tölgyfa jelenlétére utaló kelta eredetű helynév némelyike talán éppen a druidák szentnek vélt ligeteire vonatkoztatható.

Néhány esetben a hagyomány valóban fenntartotta a kelta papok adott helyszínén való ténykedésének emlékét: így például *Iona* szigetén, amelynek neve az óír *eo* 'tiszafa' származéka lehet (a név mai alakja egyébiránt a latin *Ioua* melléknév félreolvasásával jött létre), Szent Columba 6. századi ideköltözése előtt egy legenda szerint druidák éltek. Talán az írországi *Mayo* 'a tiszafák síksága' név is, ismerve a jelölt terület korábbi és későbbi vallási jelentőségét, összefügghet egy szentnek tekintett erdővel. Az angliai *York* város neve a brit kelta *Eborakon* ~ latin *Eburacum* névformából jött létre, amely vagy az *Eburos* személynév (l. fent), vagy egy 'tiszafákban bővelkedő hely' jelentésű kifejezés származéka:¹⁵ a név jelölhetett éppen a druidák által nagy tiszteletben tartott szent tiszafaligetet is (DEPN.: 545; DBPN.: 257, 322, 270; CDEPN.: 207; REANEY 1960: 24–5; MATTHEWS 1972: 6, 158).

A folyók, illetve a tölgyfaligetek kultikus szerepével kapcsolatos magyarázat lehetőségére utal MATTHEWS (1972: 17) az angliai *Derwent* 'folyó a tölgyerdőben', *Darwen* 'tölgyes folyó' és *Dart* 'ua.' névformák esetében is.¹⁶ Szent Brigitta, Írország egyik védőszentje, a legenda szerint zárdáját *Kildare*-ban

¹³ A nevek értelmezésekor problémaként jelentkezik ugyanakkor, hogy ír mondavilág akár az 1. századig is visszanyúló történeteit az 5-6. század előtt nem jegyezték le, a ránk maradt kéziratok pedig további 4-500 évvel később keletkeztek (MATTHEWS 1972: 142).

¹⁴ Fótla istennő az ír mitológiában az ország egyik matrónusaként jelenik meg Banba és Ériu mellett. Egy történet szerint Írország három ősi elnevezése a három istennő nevéből származik; az ország mai ír *Éire* megnevezése talán összefügg Ériu, a termékenység istennője nevével (DBPN.: 258; G&G 2006: 98–9; Ross 2004: 76).

¹⁵ A névforma alakulástörténetének részleteit l. BÖLCSKEI 2012, 11-es lábjegyzet.

¹⁶ *Derwent* nevű folyó található Derbyshire-ben, Durham és Northumberland határán, Cumbriában és Yorkshire-ben is. A *Darwen* folyó Lancashire-ben, a *Dart* pedig Devonban folyik (CDEPN.: 185, 180, 179).

(‘a tölgy temploma’) alapította, ahol korábban Brigit kelta istennő szentélye állt: a pogány korszak kultikus helyei a későbbiekben gyakran váltak keresztény központokká (CDEPN.: 185, 180, 179; DILLON–CHADWICK 2000: 144; ROSS 2004: 113). A kelta ősvallás papjaival kapcsolatos emléket őriz a walesi *Carreg y Druidion* ‘a druida köve’ névforma is (MATTHEWS 1972: 128).

3. A kelta kereszténység helynévi nyomai a Brit-szigeteken

A kelta kultúra a múlt tradícióiból is táplálkozó bizonyos fokú egysége a kereszténység elterjedése után is fennmaradt: a kelta jellegű kereszténység ugyanis sok tekintetben eltért a kontinensen népszerű római változattól. Különösen jól mutatják ezt számunkra a Brit-szigeteknek éppen e sajátos jellemzőkkel összefüggésben keletkezett helységnevei.

3.1. A kelta kereszténység főbb jellemzői a Brit-szigeteken

A Brit-szigetek kelta lakossága a kereszténységgel a római fennhatóság ideje alatt ismerkedett meg. Az új vallás több tényezőnek köszönhetően egyre népszerűbb lett. A korszakban a kereszténység mint a Római Birodalom hivatalos vallása nagy tekintéllyel rendelkezett, melyet az írásbeliség alkalmazása tovább fokozott. A keresztény vallás gyakorlása, a kelta druidisztikus hagyományokkal szemben nem egy kiválasztott kisebbség privilégiuma volt. A latin liturgia, a szentek csodatételeiről szóló történetek titokzatossága könnyen megragadta a misztikumra amúgy is fogékony kelta gondolkodást. A brit kelta lakosság a későbbiek során azért is ragaszkodott keresztény hitének kifinomult gyakorlásához, mert az látványosan megkülönböztette őket a pogány és barbár angolszász hódítóktól (MATTHEWS 1972: 150; ROSS 2004: 110–21).

Az 5. századra a Brit-sziget nyugati partvidékén Cornwalltól a Clyde folyóig egyszerű kis fatemplomok sokaságában terjedt az evangélium üzenete. Az Ír-szigeten a kereszténység elterjesztéséért különösen sokat tett a brit kelta születésű Szent Patrik, aki a feljegyzések szerint 433 körül Tarában Lóegaire király előtt prédikált, majd érsekséget alapított Armagh-ban. Vele közel egy időben I. Celesztin pápa küldötte, Palladius, az írek első püspöke a római kereszténység tanait hirdette a szigeten. A kelta kereszténység az Ír-szigetről került vissza a piktek földjére, akiknek északi csoportját az ír származású Szent Columba térítette meg, aki Derryből költözött át Iona szigetére, ott kolostort alapított, s innen folytatta misszionáriusi tevékenységét. A déli piktek között a britként számon tartott Szent Ninian hittérítő munkája volt jelentős. A walesi Pembrokeshire-ben 589 körül Szent Dávid alapított szerzetesi közösséget (MATTHEWS 1972: 150–9; DILLON–CHADWICK 2000: 159–205).

A Brit-szigeteken terjedő kereszténység a kontinensi gyakorlattal összevetve sajátos jellemzőkkel bírt, melyekhez egyfajta demokratikus, a politikai hatalom decentralizáltságát tükröző egyházszervezeti felépítés társult. Egy-egy terület vallási életének megszervezésében a helyi monostoroknak volt kiemelkedő szerepe: az egymástól független vallási intézményeket létrehozó és vezető apátok, akik gyakran a királyi családból származtak, így világi tanácsadói és diplomáciai feladatokat is elláttak, a környékben leányegházakat hoztak létre, s saját hatáskörükben döntöttek a felügyeletük alá tartozó vidék egyházi ügyeiben. A korszak szellemi életére nagy hatást gyakorló apátok, apátnők és szerzetesek életéről, cselekedeteiről a kortársak mondtak véleményt, sokukat minősítve szentnek, akiknek aztán a legendáját is megírták. A történeteket általában több száz évvel a kérdéses személy halála után jegyezték le, gyakran az általa alapított kolostorban, életének csodásnak vélt mozzanatait tudatosan felnagyítva. E legendák tanúsága szerint a kelta szentek az elhivatottság, az aszketizmus példaképei voltak, a népük körében egymástól távoli vidékeken kifejtett buzgó hittérítő munkájukat hosszú és csodás utazások tarkították. Nagy önállósággal dönthettek cselekedeteikről, s bár gyakran éltek egymástól elszigetelve, keresztény társaikkal való állandó spirituális kapcsolatuk fizikai magányuk ellenére is hatékonyan segítette őket hittérítő munkájukban (MATTHEWS 1972: 150–9; DILLON–CHADWICK 2000: 159–205; ROSS 2004: 110–21; ROLFE 2004).

A Brit-szigeteken a kelta jellegű kereszténység természetes kibontakozása mintegy 300 évvel megelőzte a római kereszténység hivatalos megérkezését. A helyi politikai helyzetet, az egymással versengő kelta királyságok, majd az angolszász invázió viszonyait kiválóan ismerő ír, walesi és cornwalli misszionáriusok a helyi lakosság körében már jelentős térítőmunkát végeztek addigra, mire Gergely pápa küldötte, Szent Ágoston 597-ben megérkezett Kentbe, hogy Canterbury első érsekeként a római tanokat terjessze és kiépítse a hierarchikus egyházszervezetet az angolszászok és a többi szigetlakó körében (SZÁNTÓ 1986: 16–8; LEECH 2006: 11).

3.2. A kelták által adott, szentekre utaló helységnevek a Brit-szigeteken

A Brit-sziget nyugati részén és az Ír-szigeten élő lakosság a kereszténységnek a területen való megerősödése óta különös megbecsüléssel fordult a máshol lényegében ismeretlen helyi szentek irányába. Bizonyos kelta szenteknek komolyabb kultusza is kialakult egyes területeken. Cornwallban Szent Piránnak, az ónbányászok és Cornwall egyik védőszentjének tisztelete egész hosszan tartotta magát, s ez több helységnévben is megmutatkozik: *Perranzabuloe* 'Pírán plébániája a fövényen' (*zabuloe* < latin *in sabulo* 'a homokon') közelében a homokdűnék között ma is láthatóak a Pírán által a 7. században alapított templom romjai; *Perranporth* 'Pírán plébániájának kikötője' az ide érkező

zarándokokat fogadta; kissé távolabb, a félsziget csücskének déli oldalán található *Perranuthnoe* 'Pirán plébániája Uthno uradalomban' és *Perranarworthal* 'Pirán plébániája a mocsár mellett' (eredetileg) Szent Piránnak szentelt templommal rendelkezett (CDEPN.: 469; DBPN.: 366; MATTHEWS 1972: 151).

Más esetekben egy-egy településnévben jelentkezik a helyben erősen tisztelt kelta szent neve, pl. a walesi *Llanbadarn* (*Fawr*) (Szent Padarnnak, Dávid zarándoktársának emlékét őrzi), *Llanbedrog* (a Cornwallban is tisztelt Szent Petroc-ra emlékeztet), *Llanberis* (Szent Peris-nek állít emléket), *Llandudno* (Szent Tudno-ra emlékeztet), *Llanelli* (Szent Elli emlékét őrzi, aki a legenda szerint Brychan dél-walesi király lánya volt), *Llangollen* (Szent Collen szerzetesnek állít emléket, aki templomot alapított itt) helységnevek. Néhány esetben a településnév áttételesen utal a hely egy vagy több szenttel való kapcsolatára, pl. a cornwalli *Penzance* 'szent hegyfok' településnevet a földnyelven épült, először 1327-ben említett Mária-kápolna jelenléte magyarázza; a walesi *Llanpumsaint* 'az öt szent temploma' településnév egy történet szerint öt fivér (Ceitho, Celynnen, Gwyn, Gwynno, Gwynoro; Cunedda észak-walesi vezér kései leszármazottai) emlékét őrzi, akik az 5-6. században templomot építettek itt; egy másik legenda arról számol be, hogy itt nyugszik egymás mellett Brychan dél-walesi király öt fia, akik feléledve Wales régi dicsőségét hozzák majd vissza (CDEPN.: 468; DBPN.: 301, 302, 303, 366, 303; MATTHEWS 1972: 152, 155–6; ROSS 2004: 116).

3.2.1. Motivációs tényezők: a helység szentről való elnevezésének okai

A korai kelta kereszténység szentjeire utaló településnevek szinte minden esetben annak az emlékét őrzik, hogy a szent életű egyházi ember a hellyel egykor személyes kapcsolatban állt: ott élt, dolgozott, gyakran templomot, kolostort alapított a helyszínen (MATTHEWS 1972: 154). Szent Petroc Walesből érkezett a 6. században Cornwallba, ahol több templomot, monostort is alapított, de főként a ma *Padstow* 'Petroc szent helye'¹⁷ néven ismert helységben élte legendásan önsanyargató életét (CDEPN.: 459; MATTHEWS 1972: 152). A helyi vallási élet megszervezésében vett részt Cornwall északnyugati partjainál Ia, az Írországból érkezett apáca, aki templomot építtetett a kikötőben, ahová hajója

¹⁷ A névforma csak részben kelta eredetű, a második eleme az óangol *stow* 'szent hely', amely az angolszászok által adott helységnevekben különösen gyakran jelenik meg egy szent nevével (DEPN.: 448; CAMERON 1969: 126–7). Szent Petroc kultuszával állnak összefüggésbe, egyéb településnevek (l. *Bodmin*, lent) mellett, Cornwallban a *Little Petherick*, Devonban a *Petrockstowe* és a *Newton St Petroc* helységnevek is (CDEPN.: 470, 437).

érkezett, s amely rá emlékezve a *Porth Ia* 'Ia kikötője' nevet kapta (ma: *St Ives*, az Iára vonatkozó templomcím után) (CDEPN.: 520; DBPN.: 401). Walesben a 6. században Szent Illtud a ma *Llantwit (Major)* nevet viselő helységben alapított kolostori iskolát, itt nevelkedhetett Dávid is, aki később Wales védőszentje lett (DBPN.: 303; MATTHEWS 1972: 155). Dávid maga a mai *St David's* 'Szent Dávidé', walesi nevén *Tyddewi* 'Dávid háza' település területén alapított kolostori közösséget (DBPN.: 401; MATTHEWS 1972: 154). A skóciai *Dunblane* település neve Szent Blane-nek, a piktek megtérítésében segédkező szentnek állít emléket, akinek monostora volt itt (DBPN.: 163; MATTHEWS 1972: 146, 151–2).

Jóval ritkábban és csak a kései időszakban fordult elő, hogy egy-egy helység a keresztény világban általánosan ismert szent oltalmába ajánlott temploma után kapta a nevét a szigeteken. Az apostolról nevezték el a skóciai *St Andrews* 'Szent Andrásé' települést, MATTHEWS (1972: 158–9) szerint meglehetősen kalandos körülmények között: a hely eredetibb neve a gael kelta *righ ma naigh* 'királyi hegy' kifejezés származéka lehetett, a hegyen aztán a 8. században Angus, a pikt király csatagyőzelme köszöneteként templomot építtetett, ennek következtében a hely a továbbiakban *Kilrimont* (gael kelta *cill* 'templom', l. lent) néven volt ismert, s mint a legenda mondja, ide hozta el András csontjait isteni sugallatra Konstantinápolyból az őket őrző szerzetes, az ereklyéket befogadó templom zárándokhelyé tette a települést, amely pillanatnyi nevét jóval a kelta korszak után, a normann időkben kapta (vö. DBPN.: 400).

3.2.2. Nyelvi megformáltság: a szent nevét tartalmazó helységnevek szerkezetitípusai

A szent nevére visszavezethető helységnevek egy csoportja közvetlenül a szent nevéből keletkezett, egyéb névelem vagy névrész hozzátoldása nélkül, pl. a cornwalli *St Agnes*, *St Breward*, *St Just*, *St Keverne*, *St Mawes* anglicizált településnevek (CDEPN.: 517, 518, 520, 522). A 'szent' jelentésű névösszetevő nem volt kötelező alkotórésze a szent kelta megjelölésének, s ennek következtében a szent nevéből létrejött helységnevek egy részéből is hiányzik, pl. a cornwalli *Feock*, *Mawgan*, *Mullion*, *Sennen*, *Zennor* településnevek (a névadókról egyébként kevés bizonyosat tudni; CDEPN.: 229, 404, 426, 537, 713). 6–8. században élt cornwalli szentek nevét őrzik a *Constantine* és a *Gerrans* névformák is (CDEPN.: 156, 249). Két szent, Szent Meva és Szent Issey emlékezetét tartotta fenn ugyancsak Cornwallban a *Mevagissey*¹⁸ településnév. Meva misszionárius szerzetesként Bretagne-ban Austol társa

¹⁸ A két szent nevét a cornwalli *hag* 'és' szó köti össze (CDEPN.: 410; DBPN.: 326).

volt,¹⁹ az *Issey* forma pedig az *Idi ~ Ida* alakban is fennmaradt szentnév familiáris változata (CDEPN.: 410; DBPN.: 326; MATTHEWS 1972: 151–2). A szent nevének kicsinyítő képzővel ellátott, becézett formája, mely névtípus használata igen jellemző volt a kelták körében (DE BERNARDO STEMPEL 2008: 75), öröközte meg a skóciai *Kilmarnock* 'az én kis Ernanom temploma' helységnevében, valamint a településnévre visszamenő írországi *Kilbarrack* 'a kis Barra temploma' városrésznévben is (DBPN.: 273, 268; MATTHEWS 1972: 132, 151, 157; ROSS 2004: 114).

A szent neve a helységnevek egy másik csoportjában kelta vagy óangol összetevővel együtt jelentkezik. A kései időszakban keletkezett, tisztán kelta birtokos jelzős összetételekben a főnévi alaprész jellemzően a névforma elején áll, pl. a walesi *Tyddewi* 'Dávid háza', a cornwalli *Egloskerry* 'Keri temploma' településnevek (DBPN.: 401, 172). A kelta szent neve mellett az óangol *stow* 'szent hely' névrészt tartalmazó helységnevek létrejötte a brit kelták és a hódító angolszászok egyes területeken megvalósuló hosszabb együttélésének egyik nyelvi bizonyítéka, pl. a cornwalli *Morwenstow* 'Morwenna szent helye' névforma, amely Szent Morwennának – akiről a legenda úgy tartja, hogy Brychan dél-walesi király számos szent életű lányának egyike volt – állít emléket; vagy a walesi 1130 k.: *Lann San Bregit* és 1100 k.: *Lannpetyr* névformákból fordítással keletkezett *Bridstow* 'Brigitta szent helye' és *Peterstow* 'Péter szent helye' névalakok (CDEPN.: 423, 86, 470; REANEY 1960: 90–1; MATTHEWS 1972: 152).

A kereszténység egyetemesen ismert szentjeinek nevét sem mindig könnyű azonban felismerni a hosszan kelta kézen maradt területek névformáiban a szigeti kelta csoporthoz tartozó nyelvekre jellemző leníció (szókezdő mássalhangzók váltakozása) miatt (FODOR 2004: 110), pl. a walesi *Llanbedr* (*Pont Steffan*) 'Péter temploma (Stephen hídja mellett)', *Llanfihangel(-ar-arth)* 'Mihály temploma (a magas hegyen)', *Llanfair* (*Caereinion*) 'Mária temploma (Caereinionban)' névformák esetében (DBPN.: 301, 302, 274). Waleshez és részben Máriaához kötődik az Egyesült Királyság leghosszabb, hivatalosan is elismert helységneve, amelyet a 19. században a helyi kereskedelem és turizmus fellendítésére mesterségesen alkottak meg: *Llanfairpwllgwyngyllgogerychwyrndrobwlllantysiliogogogoch* 'Mária temploma a fehér mogyorós völgyben a Tysilio templománál lévő gyors örvény közelében a vörös barlangnál', s amelyet a helyiek ma is inkább rövidebb, *Llanfairpwll* formában használnak (DBPN.: 302; MATTHEWS 1972: 155).

¹⁹ Utóbbi szent nevét éppen a *Mevagissey* közvetlen közelében található *St Austell* település neve őrzi (CDEPN.: 518).

3.3. A kelták által adott, egyházi építményekre utaló helységnevek a Brit-szigeteken

Arról, hogy a brit kelta népesség körében korán létezett szervezett keresztény vallásgyakorlat tanúskodnak, egyebek mellett, az egyházi építmények jelenlétére utaló helységnevek. A latin *ecclesia* 'templom' szó *eglēs 'ua.' formában kerülhetett át a brit keltába, melynek származékai a helységnevekben is jelentkeznek, pl. a cornwalli *Lanteglos* 'a templom völgye', *Egloshayle* 'templom a folyótorkolatban'; a skót *Ecclefechan* 'Fechin temploma' településnevek (CDEPN.: 211; DBPN.: 288, 172, 170; REANEY 1960: 93; CAMERON 1969: 41–2; MATTHEWS 1972: 129).²⁰

A walesi *llan* szó eredeti jelentése 'elkerített hely', 'templom, templomkert', 'leányegyház': a templomot és a szomszédos temetőt mint szent helyet kerítették körbe, idővel pedig falu nőhetett a vallási központ körül. A falu nevében a *llan* alkotóelem állhatott valamely, a hely egy természeti jellemzőjét megadó kifejezéssel, pl. *Llandovery* 'templom a vizek közelében', *Llanddulas* 'templom a Dulas folyón'; ám még gyakrabban jelentkezett egy helyi szent nevével alkotott összetételekben, pl. *Llandegfan* 'Tegfan temploma', *Llandysul* 'Tysul temploma' (DBPN.: 302, 301; REANEY 1960: 90–2; MATTHEWS 1972: 154–6, 339; DILLON–CHADWICK 2000: 172; ROSS 2004: 116).

A délnyugati területeken a fenti szóval rokon cornwalli *lan* 'templomhely' kifejezés szintén jellemzően valamely helyi szent nevével kapcsolódott össze a településnevekben, pl. *Lamorran* 'Moren templomhelye', *Landkey* 'Ke templomhelye'. A helységnévben jelentkező személynév azonban nem feltétlenül a védőszent neve, pl. a *Landulph* 'Dylyk vagy Delek templomhelye', *Lansallos* 'Salwys templomhelye', *Lanreath* 'Reydhogh templomhelye' névformák esetében a település temploma más nevű szent oltalmába van ajánlva (CDEPN.: 357, 358, 361; CAMERON 1969: 41). Máskor a helységről ismerünk bizonyos történeti részleteket, pl. a *Landwīpan* 'Wīpan templomhelye' (amely az óangol *tūn* 'település' névrész hozzáadása következtében mára *Lawhitton*-ná

²⁰ A szót -g- > -c- hanghelyettesítéssel a brit keltából vette át az óangol nyelv, amelyben szintén válhatott helységnevek alkotórészévé, pl. *Eccleston* 'templomos település', *Eccleshall* 'zug a templomnál' (CDEPN.: 207; REANEY 1960: 81; CAMERON 1969: 34–5). Az *eccles* kifejezés a megfelelő helységnevek némelyikének esetében azonban más eredetre megy vissza: Kentben az óangol *Aclesse* 'tölgylegelő' ~ *Æcclesse* 'a tölgynek a legelője' névforma alakult át mára *Eccles*-szé; máskor az *Eċcel* személynév genitiusára (pl. a 10. századi *Ecelesford* 'Eccel pataka', ma *Ashford* Surreyben), illetve az *ec(c)les* folyónevekben található, ismeretlen jelentésű névrészre (pl. a hampshire-i *Ecchinswell* folyónév > településnév) megy vissza a kérdéses szó (CDEPN.: 207, 21; REANEY 1960: 81; CAMERON 1969: 34–5).

lett) nevű helység esetében: az Ottery, az Inney és a Tamar folyó közötti területet Egbert wessexi király adta a sherborne-i püspöknek, itt a brit kelta lakosság valamelyest nyugalomban élhetett, így sok cornwalli eredetű helynév maradt fenn a környéken. A *Launceston* névforma a *lan* kifejezésen, illetve a szent nevén (*Stephen*) kívül szintén az óangol *tūn* 'település' névrészt tartalmazza (CDEPN.: 363; REANEY 1960: 94, 97).

A walesi és a cornwalli templomokhoz hasonlóan településszervező szerepe lehetett Írországból a gael kelta *cill* 'szerzetesi cella' (< latin *cella* 'kis szoba, fülke'), majd 'templom' szó által jelölt épületeknek: egy remete, szerzetes lakóhelyéből kolostorrá, majd vallási-kulturális központtá nőhettek ki magukat, körülöttük falu alakulhatott ki, amelyet gyakran jelölt *Kil-* 'templom' kezdetű településnév. Ezek a vallási kötöttségű helységek a gael kelta törzsfők vándortelepüléseivel szemben az állandóságot képviselték; a falu központjában a templomnak még a helyét is szentnek tekintette a lakosság, különösen, ha az alapító szerzetest halála után ott eltemetve később valami csodának minősíthető esemény történt a helységben. A *Kil-* kezdetű településnevek, kialakulásuknak megfelelően, leggyakrabban egy szent nevét tartalmazzák még: akár olyan szentét, aki a hellyel ténylegesen kapcsolatban állt, pl. *Killeedy* 'Ita temploma' (Ita apátnő zárdát alapított itt), *Kilkieran* 'Ciarán temploma' (Szent Ciarán hosszú ideig élt a településen); akár olyan szentét, aki általában örvendett nagy tiszteletnek a gael kelták körében, pl. *Kilpatrick* 'Partick temploma' (Szent Partik Írorság legismertebb védőszentje), *Kilbride* 'Brigitta temploma' (Szent Brigitta szintén Írorság védőszentje), *Kilkenny* 'Cainneach temploma' (Cainneach az ír származású Columba segítőtársa volt a piktek keresztény hitre térítésében) (DBPN.: 272, 271, 268, 270). Más esetekben a helységnév a templom helyzetéről, (egykori) környezetéről informál, pl. *Kildalkey* 'a tövis temploma', *Killag* 'a völgy temploma', *Killenagh* 'a mocsár temploma' (DBPN.: 270, 271, 272).²¹ A *Kil-* kezdetű helységnevek divatját az ír misszionárius szerzetesek a mai Skócia területére is eljuttatták, pl. *Kilchattan (Bay)* 'Catan temploma' (az ír Szent Catan remeteségének helyszíne volt a 6. században), *Kildonan* 'Donan temploma' (az ír Szent Donan, úgy tartják, itt nyugszik), *Kilwinning* 'Finnian temploma' (Szent Finnian, ír hittérítő, Columba tanítómestere volt) (DBPN.: 269, 270, 275; MATTHEWS 1972: 156–8, 340).²²

²¹ Néhány *Kil-* kezdetű ír helységnév azonban más eredetre megy vissza, pl. *Kilbeheny* 'nyírfaerdő', *Killadoon* 'az erőd erdeje' (DBPN.: 268, 271; MATTHEWS 1972: 157).

²² A *Llan-*, *Lan-* és *Kil-* kezdetű helységnevekben megfigyelhető jellegzetes kelta szerkesztésmódot (az alaprész megelőzi a bővítményrészt) az óangol nyelv bizonyos nyelvjárásai is átvették. Gyakran jelentkezik ez a sorrend az óészaki *kirkja* 'templom'

Szép számban találkozunk monostorok, kolostorok jelenlétére utaló kelta eredetű helységnevekkel is. Egyes esetekben magáról az épületről is maradtak fent feljegyzések, pl. a cornwalli *Bodmin* 'lakóhely a templom földjén' a Petroc által a remeteségének helyszínén építtetett monostorral összefüggésben kapta nevét, egy ideig a kolostorban őrizték a szent ereklyéit is, amelyeket azonban a 12. században elloptak és Bretagne-ba vittek, s csak II. Henrik király közbenjárására kerültek vissza Angliába (CDEPN.: 68; CAMERON 1969: 42, MATTHEWS 1972: 152). A walesi *Bangor* 'vesszőből font kerítés' nevű települést az 525-ben alapított kolostort körülvevő jellegzetes sövényről nevezték el (DBPN.: 40; MATTHEWS 1972: 154–5). A Shropshire-ben található (*Much*) *Wenlock* 'fehér monostor' helység részben a walesi nyelv korai formájára visszavezethető neve minden bizonnyal arra mutat, hogy a walesiek őseinek egy csoportja idővel visszaköltözött az angolszászok által már elfoglalt területre (CDEPN.: 662; REANEY 1960: 92).

Szentélyek a helységnevek tanúsága szerint főként erdőkben és folyók mellett épültek, pl. a walesi *Betws-y-coed* 'imaház az erdőben' (DBPN.: 55; MATTHEWS 1972: 129); Devonban és Cornwallban, ahol sokáig élt háborítatlanul az őslakosság, a brit kelta **nemeto-* 'szent hely' kifejezés, amelyet korábban a druidák szertartásainak helyszínül szolgáló, szentnek tartott ligetekkel, folyótorkolatokkal összefüggésben használtak, több helységnévben is jelentkezik, pl. *Nymet* (*Rowland, Tracey*) 'pogány szent hely, szent liget', *Lanivet* 'templomhely a korábbi pogány szentély helyén' (CDEPN.: 446, 361; REANEY 1960: 87; DILLON–CHADWICK 2000: 138; ROSS 2004: 107). A kelták a kora középkorban gyakran állítottak díszesen faragott kőkereszteket a szabadban, ezzel a szokással függhetnek össze például az ír *Crossabeg* 'a kis kereszt', *Crossgar* 'a rövid kereszt' és *Crossmolina* 'Maoilíona keresztje' helységnevek (DBPN.: 140).

4. Összegzés

A kelta szubsztrátumréteghez tartozó, vallási vonatkozású helynevek alapvetően két típusba sorolhatók. A bemutatott névformák egy része kelta istenek,

kifejezéssel a későbbiekben alkotott angol helységnevek esetében, pl. *Kirkcudbright* 'Cuthbert temploma'; különösen Cumbria területén, ahol a cumbriai nyelv korszakbeli jelenléte, a 10–11. századi ír-norvég bevándorlás és ezzel egy időben a skót gaelek átköltözése Strathclyde királyságából egyaránt magyarázhatja a felépítésében a kelta helynevekre emlékeztető településnévtípus gyakoriságát, pl. *Kirkandrews(-on-Eden)* 'András temploma (az Eden folyó mellett)', *Kirkbride* 'Brigitta temploma', *Kirkoswald* 'Oswald temploma', *Kirksanton* 'Sanctan temploma' (CDEPN.: 350, 352; DBPN.: 279; REANEY 1960: 98; CAMERON 1969: 40–1, 128; LEECH 2006: 10–14).

mitológiai alakok nevét őrizte meg számunkra, illetve a pogány kelta vallás egyes mozzanataira vonatkozó utalást tartalmaz. A kereszténység harmadik század körüli megjelenése után pedig szép számban keletkeztek a Brit-szigeteken olyan névalakok, amelyek egyes helyi, kelta szentek tiszteletéről árulkodnak. A kelták történetük során mindvégig megmutatkozó spiritualitás iránti érzékenysége tehát mély nyomot hagyott helyneveikben is.

Irodalom

- DE BERNARDO STEMPEL, PATRIZIA (2008), I nomi teoforici del celta antico. Individuazione, classificazione, divinità venerate e cronologia relativa. In: Sartori, Antonio (a cura di), *Dedicanti e Cultores nelle Religioni Celtiche. VIII Workshop F.E.R.C.AN. Gargnano del Garda (9–12 maggio 2007)*. Milano. 73–97.
- BÖLCSKEI ANDREA (2012), Helynévi szubsztrátumok a Brit-szigeteken. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8. (Megjelenés előtt.)
- BRITAIN, DAVID ed. (2007), *Language in the British Isles*. Cambridge.
- CAMERON, KENNETH (1969), *English Place-Names*. London. (Új kiadása: 1996, London)
- CDEPN. = WATTS, VICTOR ed. (2006), *The Cambridge Dictionary of English Place-Names*. Cambridge. (Első kiadása: 2004)
- DAVIES, NORMAN (2002), *Európa története*. Második kiadás. Europica Varietas. Bp.
- DBPN. = MILLS, A. D., ed. (2011), *A Dictionary of British Place Names*. Negyedik, javított kiadás. Oxford.
- DEPN. = EKWALL, EILERT (1960), *The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names*. Negyedik kiadás. Oxford.
- DILLON, MYLES – CHADWICK, NORA (2000), *The Celtic Realms. The History and Culture of the Celtic Peoples from Pre-History to the Norman Invasion*. London.
- ELIADE, MIRCEA (2006), Kelták, germánok, thrákok és géták. In: Uő: *Vallási hiedelmek és eszmék története*. Bp. 382–408.
- FODOR ISTVÁN (2004), *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai*. Bp.
- G&G (2006) = *Geddes & Grosset Celtic Mythology*. New Lanark.
- HUNT, PATRICK (2008), *Celtic Iron Age Sword Deposits and Arthur's Lady of the Lake*. = http://traumwerk.stanford.edu/archaeolog/2008/02/celtic_swords_and_arthurs_lady.html (2012. 05. 25.)
- LEECH, GEOFFREY (2006), *The unique heritage of place-names in North West England*. =

- http://www.lancs.ac.uk/fass/doc_library/linguistics/leechg/leech_2006.pdf
(2012. 05. 21.)
- MATTHEWS, CONSTANCE MARY (1972), *Place-Names of the English-Speaking World*. Worchester and London.
- REANEY, PERCY HIDE (1960), *The Origin of English Place-Names*. London.
- ROLFE, ALEXANDER (2004), Columba and Spiritual Proximity. *The Heroic Age: A Journal of Early Medieval Northwestern Europe* 7: 1–5. = <http://www.mun.ca/mst/heroicage/issues/7/rolfe.html> (2012. 05. 21.)
- ROSS, DAVID (2004), *The Celts of the British Isles. From the Earliest Times to the Viking Invasion*. New Lanark.
- SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR (1986), *Anglia története*. Kozmosz Könyvek. Bp.